

**ДО ПИТАННЯ ДЕЛІМІТАЦІЇ ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ СФЕРИ
ГРАМАТИЧНОЇ ФОРМИ ДІЄСЛОВА
(НА ПРИКЛАДІ АНГЛІЙСЬКОГО ПРОГРЕСИВА)**

© Бордюк Л.В., 2001

Розроблено поняття фронтальної сфери мовної одиниці у художньому тексті на прикладі англійського прогресива. Функціональна сфера формується при взаємодії системи і середовища, тобто системних властивостей мовної одиниці та її мовленнєвого оточення. Делімітація функціональної сфери мовної одиниці – це вивчення текстуальних умов її функціонування та аналізу можливостей утворення та організацій тексту.

The article deals with the notion of the functional scope of a linguistic unit in a literary text. The criteria for delimiting the functional scope of the English progressive verb forms have been suggested; their the communicative functions on the text level have been analyzed.

Функціональний аспект вивчення видо-часових форм дієслова, опис їх текстоутворюючих можливостей із урахуванням складної взаємодії граматичної форми, її лексичного наповнення та функціонального змісту є особливим рівнем лінгвістичного аналізу, відмінним від формальної граматики. Діалектика співвідношення функції та системи полягає у тому, що мова функціонує не тому, що вона є системою, а, навпаки, вона є системою, щоби виконувати свою функцію і відповідати певній меті (Косеріу Є.)

Об'єктом дослідження було обрано функціональний аспект граматичної форми англійського прогресива минулого часу в контексті авторської мови художніх творів. Прогресив розглядається як аспектуальна форма дієслова, що передає характер перебігу дії у часі, кількісно-якісну характеристику процесу (Бархударов Л.С., Штелінг Д.А., Іванова І.П., Comrie B., Jespersen O.).

Вивчення функціонального боку прогресива в тексті є цікавим, оскільки "відображаючи динаміку явищ позамовної діяльності та мислительну категорію процесу, семантика аспектуальності ... містить помітно виражений інтерпретаційний компонент – багату гаму нюансів мовних значень, мовну семантичну інтерпретацію понятійного змісту" [2, с.3].

Семантичний потенціал прогресива має семиденотативний та конотативний характер, у ньому поєднані об'єктивні та суб'єктивні моменти [1, 7, 8]. Зазвичай виділяють основне та другорядні значення прогресива. Як основне граматичне значення розглядають процесуальність дії, її тривалість; актуальність; відносно динамічну репрезентацію; обмежену тривалість дії.

Незважаючи на те, що граматична форма прогресива описана у всіх граматиках англійської мови та багатьох окремих роботах, лінгвісти продовжують її дослідження. Нові можливості для більш повного та всебічного вивчення прогресива надає функціонально-комунікативний підхід, який розсуває рамки ізольованого речення.

На думку мовознавців, одним із важливих моментів функціонально-комунікативного підходу є визначення середовища, в якому функціонує мовна одиниця [3; 4]. Середовище

щодо тієї чи іншої мовної одиниці відіграє роль оточення, у взаємодії з котрим ця одиниця виконує свою функцію. Середовище у такому розумінні охоплює два види оточення – системно-мовні (парадигматичні) та мовленнєві (контекст, ситуації). Відносно до граматичної категорії виду лексико-граматичні розряди термінативних/нетермінативних дієслів відіграють роль середовища парадигматичного плану. Для визначення обсягу середовища другого типу, тобто контекстуального оточення, необхідно встановити, для якого обсягу контексту є релевантною його семантика. Це і буде становити **функціональну сферу прогресива**. Функціональною сферою мовної одиниці може бути як висловлювання, так і цілий текст, котрі відповідно утворюють мікро- та макросередовище функціонування мовної одиниці як висхідної системи.

У даному дослідженні застосовується поняття **делімітації функціональної сфери прогресива**. Під цим розуміється визначення границь його функціонування в тексті. Текст – це не лише цілий твір, але його фрагмент. У статті розглядаються такі об'ємні форми тексту: речення-висловлювання – мікротекст, або надфразова єдність (НФС) – фрагмент – макротекст, або цілий текст.

Речення-висловлювання – це речення в контексті мовленнєвого акту як мінімальна одиниця комунікативного рівня. Мікротекст (НФС) – це поняття одночасно синтагматичне та функціональне. Це відповідним чином організований закритий ланцюг речень, що становлять єдине висловлювання. Мікротекст може співпадати або не співпадати за своїми розмірами з абзацем. Фрагмент – це семантико-синтаксична одиниця, що складається з кількох мікротекстів, об'єднаних розвитком однієї теми та зв'язаних за допомогою спеціальних синтаксичних засобів. Фрагмент може охоплювати сукупність тематично організованих абзаців, главу, декілька глав.

Поняття **тексту та контексту** є взаємопов'язаними. Контекст є невід'ємною умовою формування тексту. Граматична та смислова інтерпретація тексту практично становить дослідження контекстуальних умов функціонування мовних одиниць [1].

Текст – це відносно завершений відрізок спілкування, що організований за певними правилами та виконує когнітивну, інформаційну, психологічну та соціальну функції у спілкуванні [1].

Контекст – це словесне оточення мовної одиниці, що передує їй та слідує за нею, визначає її зміст як сукупність формально фіксованих умов, за яких однозначно виявляється її зміст [5].

Відносно об'єкта дослідження релевантним є поняття аспектологічного контексту, сформульоване Б.Баліним [1, с.66]. **Аспектологічний** контекст є системою мовних засобів різних рівнів, які взаємодіють між собою та з екстралінгвістичними факторами формування смислу, забезпечують однозначність дій у плані мовної понятійної категорії аспектуальності.

Для визначення функціональної сфери прогресива релевантними є такі положення: вивчення граматичної будови мови неможливе без урахування взаємодії лексичних та граматичних значень [2, 6, 7]; комунікативні функції граматичних одиниць пов'язані з їх семантичним потенціалом; для визначення значення видочасових форм дієслова необхідно вивчати контекст та контекстуальні зв'язки [5].

Семантично обгрунтована здатність прогресива бути ефективним текстоутворюючим засобом розширює його функціональну сферу, виходячи за межі речення-висловлювання на рівень надфразових єдностей.

Матеріалом дослідження вибрано сучасну англomовну прозу – романи, повісті, оповідання. Оскільки в ході дослідження розглядалися значні за обсягом фрагменти тексту, велика увага приділялася суперлінійному аналізу, при якому висловлювання аналізується з точки зору суміжних та дистантних зв'язків з елементами, що асоціативно чи формально пов'язані один з одним.

Для визначення функціональної сфери прогресива встановлено такі критерії:

- 1) принцип фазисної детермінації дії поєднано з синтагматичним контрастом необмеженості/обмеженості дії;
- 2) принцип комунікативного стягнення речень і комунікативної гомогенності інформації.

Для дієслівної дії характерною є внутрішня темпоральна структура – фазисна детермінація [1]. Її суть полягає у виділенні однієї з фаз протікання дії: початку, середини або кінця. В англійській мові функцію процесної презентації дії виконує прогресив, який фіксує увагу на середній фазі розвитку. Прогресив передає семантичну ознаку “to be in the process (middle), course of...” [7].

Оскільки прогресив підкреслює динаміку проміжної фази, дія має потенціальний початок розвитку та її потенціальний кінець. Виходячи з цього, можна твердити, що прогресиву властиво встановлювати водночас ретроспективні та проспективні зв'язки в поступовому розгортанні інформативного змісту тексту. Для даного дослідження в поняттях початку і кінця дії релевантними є відповідно момент виникнення і момент припинення (початкова і завершальна границі дії). Завершальна границя – це обмеженість протікання дії у часі. Вона може бути внутрішньою або зовнішньою. Проте перша зумовлена характером самої дії та означає її вичерпаність, а друга – впливом зовнішніх факторів на дію. Початкова і завершальна границі дії можуть бути виражені експліцитно або імпліцитно. Індикаторами початку дії і разом з тим делімітаторами лівої границі функціональної сфери прогресива виступають інхоативні дієслова *begin*, *start* в поєднанні з інфінітивом або герундієм дієслова. Наприклад: “He **began to laugh**, at first quietly and then out loud. He laughed at himself – the wretched comedy of his grief. Then he laughed at everybody alive, and began to feel everything was going to be all right again. If you could laugh, you could live. If you could look at it that way, you could live. **While he was laughing** he heard her laughing with him, as clearly as if she were in the room. He became sick again and **stopped laughing**, knowing it was no use” (W.Saroyan). У даному контексті можна виділити три фази – початок, середину (безпосередньо процес), кінець – і вказати ліву і праву границі функціональної сфери прогресива. Вона збігається з мікротекстом (абзацем). Аналізований мікротекст є цілісним у структурному і смислово-відношеннях.

У тексті можна виділити “закриті” процесні ситуації, які містять вказівку на обмеженість дії у часі. Права границя функціональної сфери прогресива визначається пошуком на синтагматичній осі слова (словоформи) або словосполучення, семантика яких вказує на припинення (завершення або зупинку) процесу, вираженого формою прогресива. Прогресив і його правосторонній делімітатор перебувають у відносинах синтагматичного контрасту. Контраст прогресива та його делімітатора виявляється в передачі необмеженості (обмеженості) дії. Прогресив і його делімітатор відбивають відношення односторонньої імплікації заперечення. Делімітатор маркує границю у розвитку дії, виражену прогресивом, тим самим заперечуючи подальший її розвиток.

Аналізуючи мовний матеріал, особливу увагу приділяли засобам передачі обмеження дії, вираженої формою прогресива. Були виділені граматичні та лексико-граматичні одиниці, які маркують межу у розвитку дії. Правостороннім делімітатором функціональної сфери прогресива може бути перфектна форма того самого дієслова або його семантичного еквівалента. Наприклад: *There was a hedge of privet around the tennis courts, and an old woman **was cutting** some privet with a knife... When she **had cut** a good bunch of green branches, she stuffed them into a bag and hurried down the street (J.Cheever).* Контраст прогресива і перфекта спостерігається при функціонуванні термінативних дієслів і відповідає середній та кінцевій фазам розвитку. Зіставлення (протиставлення) граматичних форм одного й того ж дієслова об'єднує контекст у смислове та структурне ціле, тобто виступає як один із видів текстової інтеграції.

Серед лексичних делімітаторів прогресива доцільно виділити узуальні та okazіональні. Першим притаманна семантична ознака припинення дії, а другі набувають її лише в певних умовах контексту. У свою чергу, узуальні делімітатори прогресива можна поділити на актуальні та потенційні. Для перших характерною ознакою є припинення дії як лексико-семантичний інваріант; для других ця ознака виявляється лише в окремих лексико-семантичних варіантах. Актуальні делімітатори прогресива наведені дієсловами фази припинення дії (**finish, stop, end, erase, complete**) та іменниками *stop, end, finish, halt, stop, pause, interruption*. Група потенціальних делімітаторів прогресива неоднорідна. До неї входять прикметники **still, last**, дієслова **drop, rest**, а також фразові дієслова з постпозитивами, які вказують на завершення розвитку дії: *fill up, save up*. Роль okazіональних делімітаторів виконують дієслова, пов'язані з просторовим положенням суб'єкта або об'єкта (*was **lying on her bed** – rose from her bed*), або ті, які означають перехід з одного якісного стану в інший (*was **crying** – dried her eyes*).

Речення з прогресивом може інтегрувати у собі основний зміст мікротексту або сукупності мікротекстів. Інтегруюче речення стягає речення певного тексту в єдине ціле, яке характеризується смисловою і структурною завершеністю, своєрідним ритміко-інтонаційним оформленням і порівняною незалежністю від контексту. У відтинках тексту, які містять інтегруючі речення, виявляється принцип комунікативного стягування речень, комунікативної гомогенності інформації, оскільки речення об'єднані єдиною прагматичною настановою.

Саме у тексті на відміну від застосування в ізольованому реченні прогресив збагачується додатковими смисловими проєкціями.

Дослідження і визначення функціональної сфери прогресива в художньому тексті розширює наші уявлення про його комунікативні можливості та роль у структурно-смисловій організації тексту.

1. Балин Б.М. *Немецкий аспектологический контекст в сопоставлении с английским*. Калинин, 1969. 2. Бондарко А.В. *Теория значения в аспектологических исследованиях // Теория грамматического значения и аспектологические исследования*. Л., 1984. 3. Бондарко А.В. *К теории функциональной грамматики // Проблемы функциональной грамматики*. М., 1985. 4. Гак В.Г. *К типологии функциональных подходов к изучению языка // Проблемы функциональной грамматики*. М., 1985. 5. Колишанский Г.В. *Контекстная семантика*. М., 1980. 6. Маслов Ю.С. *К основам сопоставительной аспектологии // Вопросы сопоставительной аспектологии*. Л., 1978. 7. Andersen J. *An Essay Concerning Aspect*. Paris, 1973. 8. Jespersen O. *Growth and Structure of the English Language*. Leipzig, 1935.